

AKSU (Mahallî) Gazetesi

**28 Aralık 1994 tarih ve 344 sayılı nüshasında neşredilmeye
başlanmıştır.**

BAYRAK, TUĞRA, SANCAK

Mevhibe SAVAŞ

1. BAYRAK

Bayrak, bir ruhtur. Binlerce yıldan beri elde taşınmış, eve asılmış, mezara dikilmiştir. Avda ve savaşta, ondan yardım dilenilmiştir. Uğur ondadır. Türklerin başlarını bağladıkları, iyi kaderin anahtarı da odur. O, kötülöklere karşı koruyan bir muskadır. Her şeyin tılsımı ondadır. Bayrak, koruyucu bir ruhtur! Ataların ruhları bizi, onun içinden gözler; sözleri ise dalgalanmalarıyla uçuşan kutlu seslerdir O, bir "Zafer tanrısıdır!" Bayrak, kutlu ve mübarek bir kişi gibidir. Bir insan gibi kızar, sevinir, kırılır. Düşerse, onu tutanlar da yok olur. Başu göklerdeedir. Büyük rüzgârlar, şimşekler ve göğün diğer büyük güçleriyle iç içedir. Başu, aya ve güneşe değer. Bunlar da yetmez. Oğuz Kağan, güneşu bir bayrak yapmak ister. Bayrak! Kökü gibi yerde; başu ise göklerde olan bir varlıktır. Göklerde yayılır, enginleşir, yücelir. Bazen kötü kader, onu da kovalar ve düşer, kırılır! Bayrak ölür mü? Ölmez! Çünkü o Türk milletinin soyunun bir kökü ve sembolüdür. Bundan dolayı, yaşayanlar değil; eski şanlı soylar ile gelecekteki soylarda manalarını bulmaktadır. Bu mana, onun parlak renklerinde yansır. Dalgalanmalarıyla ses verir. Soylar onunla aynı tarladan bitmişler ve yücelmişlerdir. Soyun damgası olmuştur. Türk devletleriyle de yücelmiştir. Böylece Ay başında bir yıldız olmuştur. Bayrağau kurban, binlerce yıldan beri Türklerin değişmez geleneğiu ve sığınağiu olmuştur. Bayrağın ruhunu ve gönlünü doldurmalı ve ona daha yakın olmalıdır. Saçu ile sulamalı ve onu rahat tutmalıdır.

Türk devlet ve aile geleneğini, Türk bayrağı ile tuğlarının doğdukları ve geliştikleri, bir toprak ve ana rahmi olarak kabul ettik. Bayrak toplulukların malıdır. Toplulukların ruhlarında doğar ve değerini toplulukların ruh ve duygularından alır. Yoksa şimdiye kadar yapıldığı gibi filân padişah bayrağın rengini değiştirdi; şöyle yaptı gibi yeni ihtiyaçlardan dolayı, bir çok yeni bayraklar ve filâmalar alınmış ve yapılmıştır. Ancak her zaman Osmanlılarda da baş sancak veya baş alemler, ak ve kırmızı sancaklar olarak kalmışlardı. Halkın belki de binlerce yıldan beri sevdiği ve tuttuğuu bazı renkler vardır. Bayrak diye ancak onların peşinden giderler. Savaşlarda onların altında ölürler. Bundan dolayı Türk bayrağı hakkında ilk yazıları yazanlardan Miralay Ali Bey'i burada rahmetle anmak istiyoruz. O da zaman zaman kırmızı Yörük bayrağı üzerinde duruyordu. Osmanlı ordularındaki Yörük ve Türkmenlerin bu renge, bütün varlıkları ile bağılı olduklarını sık sık

söylüyordu. Bazen de çok temiz duygularla, Osmanlı padişahlarının, halkın bu duygularına uyduklarını, düşünmek istiyordu.

Türklerin din inanışları da Türk tuğları ile bayraklarının doğuş ve gelişmesinde ana temeli oluşturmuşlardır. Bayrak ve din, Türklerde başlangıçlardan beri, iç içe girmiş ve iç içe yaşamıştır. Bu gelenek birliği ve kaynaşması Çin'de de görülür. Tuğlar Çin'de, daha çok ölüm törenleri ile bazı mabet törenlerinin sınırları içinde kalmıştır. Boyları küçüktür. Baston şeklindedir. Bu küçük perçemli bastonları din ve ant törenlerini idare eden ve «baş şaman» rütbesini taşıyan, Türk şamanlarının da ellerinde görülüyor değildi. Ancak büyük Türk devletlerinde tuğlar, «din, savaş, tuğ» gibi üçlü düşünce ve inanış düzeninin potası içinde, erimiş ve birleşmiştir. Bu üçünü birbirinden ayrı düşünebilmek mümkün değildir. Devlet ve orduda bu düşünce potasını çevreleyen ve pratik hayata uygulayan, birer düzen hâlinde görülmüşlerdi.

Bundan dolayı Türklerde devlet, topluluk ve aile içinde vazgeçilmez bir din, bir gelenek, bir sosyal vazife olarak binlerce yıldan beri uygulanmış. Bayrak ve tuğ için yapılan törenler, aile ve Türk topluluklarında, daha çok bir din gereğini yerine getirme, bir uğur bulma arayışı veya mistik ihtiyaçları doyurma amacına yöneliyordu. «bayrak merasiminin» ise daha yüce ve daha büyük emellere yöneldiği görülüyordu: Savaş ilânı, tuğ veya bayrak merasimi ile başlıyordu. Tuğ ve bayrağa saç veya kurban sunma ile geleneklere bağlı çeşitli törenlerden sonra savaş andı yapılmış oluyordu. Bundan sonra artık savaş hazırlıkları yapılıyor ve akına çıkılıyordu. Osmanlı Devletinde de bu gelenekler değişmiyordu. Bu törenleri İslâm gelenekleri içinde bulabilmek çok zordur. Zaten aramak da gereksizdir. ¹

Bayrak ve bayrağın Türk milleti üzerindeki etkileri hakkındaki ön bilgilerden sonra bayrak kelimesinin kökeni hakkında durmak yerinde olacaktır.

Bayrak; elamanlarının berraklığı ve gövdeleşmesindeki temiz, imtizaç bakımından tesir altına girmemiş has Türkçe bir kelimedir. Kendisi ile pleo-sosyolojiye kadar çıkmak kabil olduğu hâlde ne yazık ki filolojisini ve tarihini yapmak kabil olmadı. Bunun içindir ki ne zamandan beri, hangi yan ve yakın anlamlarda kullanıldığını mevsuk olarak bilemiyoruz yalnız Kaşgarlı Mahmud'dan; bu kelimenin XI. asırda; Oğuz Türkleri arasında **bayrak** ve **batrak** biçimlerinde ve aşağı yukarı bugünkü mana da kullanıldığını biliyoruz.

Bayrak ve Batrağın Manaları

BATRAK: Tek başına muharebe eden muhariplere mahsus ve ipekten yapılmış alemdir.

Bu izaha göre Batrak, mübarizlerin kullandığı bir nevi mızrak olur. Bu mızrakların temrenlerinden sonra flâmalarda olduğu gibi bir bez parçası veya bir hayvan kuyruğu bulunurdu.

¹ ÖGEL *Bahaeddin Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt 6.*

BAYRAK: Oğuz Türkleri arasında aynı zamanda bayrak şeklinin de kullanıldığını şu kıt'a dan öğreniyoruz:

Ağdı kızıl bayrak
Tağdı kara toprak
Yetşü gelüp «uğrak»
Tokşip anın giçtimiz.

Demek oluyor ki Oğuz Türkleri arasında hiç olmazsa XI. asırda bir bayrak kelimesi vardı. Bu; kızıl renkte idi. Ağdığı yani yüceldiği zaman kara toprağı havalandırıyordu. Demek ki arkasında bir askerî kıt'a, muharip bir zümre veya aşiret sürükleyebilen bir şey, bir cemaat amblemi idi. Süleyman Efendi, Çağatay Lûgâtı'nda, bayrak kelimesini *boydak* şeklinde kaydeder. Büyük Türk Lûgati'ne göre boydek kelimesi Azerî lehçede *beyliğin alâmeti* olan bayrak ve Çağatay lehçesinde koşuklarda verilen *mükâfat* manasındadır.

Bayrağın kızıl renkte olduğunu Kırgızların *Manas Destanında* da görüyoruz. Düşmanlara karşı Kırgız kabilelerinin «kızıl tuğ» etrafında toplandığı bu destanda anlatılmaktadır. Kızıl renkli bayrağın eksikliğini *paydara* kelimesinin delâletinden de öğrenebiliriz. Altay Türkleri, kurban edilen hayvan derisini mukaddes kayın ağacından bir sıruk ucuna asarak bayrak şekline sokarlar ve bu suretle ervahı (*ruhları*) memnun ederlerdi. Bu bayrağın adına *paydara* denilirdi. Sonraları bu derinin yerine kumaş konmağa başlandı. Halâ Altaylılar muayyen bir miktar kumaşa *payrı* derler.

Bayrağın kızıl renkte olduğunun bir delili de Şamanlıkta ruhların şerefine dikilen bayrakların kırmızı renkte olmasıdır. Güneşe ve ateşe benzemesinden kinaye olarak Altaylılar bu bayraklara *yalama* derlerdi. Görüyor ki çok eski zamanlardan beri Türk âleminde bayrak olarak dalgalanıp gelen bu mana psiko-sosyolojinin değişmelerine tâbi olarak bazı renk ve hizmet farkı göstermiş ise de bu muvakkat ayrımlarından derhal dönerek yine semantik cevherine kavuşmuştur. Yani esas olarak Türk millî sembolü, rengini ve bayrak adını muhafaza ede gelmiştir. Bayrak kelimesinin Güneş-Dil Teorisine göre analizî şöyledir:

(1) (2) (3) (4) (5)

Bayrak: ağ + ab + oy + ar + ak

1. **Ağ:** Ana köktür. Asıl, esas, sahip ve ışık manasındadır.
2. **Ab:** Ana kök anlamını tecelli ve temessül ettiren prensipal köktür. (ağ + ab) ağab ve son morfolojik şekli (ab) d1'de baba, büyük, esas ve sahip manaları verir.
3. **Ay:** Mananın taallük ettiği obje veya süjeyi gösteren elemandır.

Böylece meydana çıkan (ağabey) dilimizde büyük kardeşi ve kendisinde büyüklük kabul edilene tarif eden ağabey kelimesidir. Abay şeklinde dikkat manası vardır. (Radlof, Kırgız) ana kökün kaynaşması ile husule gelen boy

kelimesi ise; asıl cazibe, yani, kumandan, mesut, mütemevvil, zengin manaları verir.

4. **Ar:** Ana kök anlamının bir sübjeye veya objeye takarrürünü gösterir. Bu surette çıkan «Bayar» kelimesi celil manasındadır.

5.) **Ak:** Manayı isimlendiren ve tamamlayan elamandır. Bu suretle bayrak kelimesi; asıl, esas, kuvvet, kudret ve ziya anlamının tam ve mükemmel olarak bir objeye tekerrürünü ifade eden bir kelime olmuş olur.

Zaten bugünkü yaşayan manası tamamı ile budur. “bayrak” ve “beyrak” uzun bir sapın ucuna bağlı, devletin hususî alâmetini gösterir, hususî renkte ve şekilde bir bezdir. Bu analizlerden de anlaşıldığı gibi *bayrak* kelimesinin semantik cevherini saklayan morfolojik kısım *boy* kelimesidir. Boy kelimesinde *büyük*, *efendi*, *tanrı* manaları bulunduğu gibi obstre olarak da büyüğe lâyük, büyüğe mahsus, büyükte görülüp tanınan mefhum vardır. Fark etmek, keşfetmek, görünmek, toplanmak, işaret etmek ve nişan gibi manaları ile klânlar devrinin totemik zihniyetine göre de insanın benliğine tasarruf etmek demek olan *baymak*, *büyü*, *buyruk* gibi kelimeler de bu iptidai sosyolojinin halk ettiği kelimelerdir.

Bir **Bükte** yaşayan primitif bir klânın başındaki adam Bay'dır. Tanrıya yani Bayat'a bağlıdır. Ondan gelmez. Bu **Bay**, **bügücüdür**. Bayın atalarına tâbi olan klânın adı *Bayka*'dır. Bayka kazan bükün ortasında toplanarak *Batruk* yani kalabalık hâlini alınca mal edinmek yani *bayırmak* için cenge giderdi. Cenge giderken düşmanı *baymak* için büyü yapılır ve kuvvet kazanmak için mücavir büklerle ittifaklar, mukaveleler yani Baylav'lar aktedilirdi. Sonra ecdadın ruhlarını yanlarında toplayabilmek için bayrak çekilir ve ona sadık kalmak yani *bayık* olmak için bağrılırdı. Cenkten dönünce bayram edilir ve kahramanlara *baysa* yani madalya dağıtılırdı. Baysallık yani sulh ve sükûn teessüs ettiği için baya *bayırlama* yani şükür yapılırdı. Böylece bayrak kelimesinin muhitinde bir baylık atmosferi muhafaza ederek ta paleo-sosyolojiye kadar çıkabildiğini görmüş oluruz.

Batruk şekline gelince; o da bayrak kadar eski olmak gerektir. Böyle olmakla beraber psikososyoloji onu zamanla yalnız bir muharebe âleti hâline sokmuş bulunuyor. Nitekim Kâşgarının anlattığı gibi münferit mübarizlerin taşıdığı bir bayrak idi. ²

Türklerde bayrak anlayışının kökleri, çok eski din ve devlet inanışlarının temellerinde yatar. Göktürklerde, devlet ile kağan, Türkleri dünyaya bağlayan iki büyük semboldü. Türkler devletleri ile kağanlarını kaybettikleri zaman «Devletim vardı, devletim hani; Kağanım vardı, Kağanım hani» diye aranmaya başlar ve onları en sonunda böyle bulurlardı. Bu sözleri Göktürk yazıtları söylemektedir. Türk devletini, tanrının bir emri olarak kabul etme ve onu ilâhî menşelere bağlama, yine Türk düşüncesinin değişmez bir düzenidir. Bundan dolayı devlet ve bayrak ilişkilerini incelemeye başlarken, Göktürklerin «kurt başlı bayrağı» «devlet, ikbal ve rütbe sahibi» olarak, Türk soyunun bu kutlu sembolüne sahip olma ile

² KURTOĞLU Fevzi, Türk Bayrağı ve Ay yıldız.

mümkündü. Bu kutlu bayrağa sahip olabilen kişi veya halk, kağan ve kağanlık olabilir, komutan olabilir, ancak onu elinde tuttukça, saygı görebilir ve meşru sayılabilirdi. Göktürk kağanlığı yıkılıp, Türk kağanı olmadığı zaman da bu bayrak unutulmaz; Türk kağanı adına, bu kurt başlı bayrağı Çin imparatoru verir ve onu alan da *bey* olabilir ve hatta *kağan* olabilirdi. Ancak bu «bayrak ile davul» yan yana verilir ve birbirlerinden ayrılmazlardı.

Bayrak, milletin kalbini dolduran ve duygularını taşıyan bir sembol olmalıdır. Yoksa o bayrak olamaz. Göktürklerin bayrağı niçin bir kurt başlı bayrak idi? Göktürk devletinin ve kurt başlı bayrağının mitolojik köklerini, Türk mitolojisi adlı esere göre kısaca izah edelim:

«Türkler, düşman bir kavme yeniliyorlar ve Türklerin hepsi, bu düşman kavim tarafından öldürüyor. Türklerden yalnızca bir çocuk kalıyor. Düşman, onun da elleri ile kollarını kesiyor ve kamışlar içine atıyor. Bu arada dişi bir kurt ortaya çıkıyor ve çocuğu emzirip, büyütmeye başlıyor? Düşman bunu yeniden haber alıyor ve geriye kalanlar çocuğu alıp kaçıyor. Turfan'ın kuzey doğusunda bulunan bir dağa gidiyor ve o dağdaki bir mağaradan içeriye giriyor. Bu dağ içinde, büyük ve güzel bir ova varmış. Orada kurt bu erkek çocukla evleniyor ve on erkek çocuğu oluyor. Çocuklar dışarıdan kız kaçırıp evleniyorlar. Böylece, Türklerin on-soy veya on oklar boyları oluşuyor.» Göktürk devletini kuran Bumin ve İstemi Kağanlar da bu on soydan biri olan Aşina boyundan geliyorlar. Bunun için Göktürkler her mayıs ayında, Göktürk kağanının başkanlığında bu ata mağarasını ziyaret ediyorlar ve kurban sunuyorlardı. İşte Göktürklerin kurt başlı bayrağının oluş nedeni budur. Zaten Çin kaynaklarında onlar «Kurt soyundan geldikleri için bu bayrağı saygılıyorlardı.» diye yazıyorlar. Türklerin Anadolu'ya gelişlerinde de kurda benzer bir hayvan kılavuzluk yapmıştı. Bunu da Süryani Mikâil Vakâyinamesinden öğreniyoruz.

O çağdaki Türkler de böyle inanıyorlarmış. Aslında Oğuzlar çoktan kurttan «avcı kuş» sembolüne geçmiş ve ayrıca boy damgaları kullanmaya başlamalardır. Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin bayrağı üzerindeki «koyun resimleri» ise mitolojik ve mistik manalarını artık kaybetmişlerdi. Göktürklerde kağanlık, komutanlık ve yüksek memuriyet âlemeti olarak "Altın Kurt Başlı Bayrak» Çin vesikalarında altından yapılmış bu kurt başlı Türk bayraklar, çok ünlüdür. Ancak. Çin, Göktürk devleti yıkıldıktan sonra da Türkler arasında bu geleneği devam ettirmiştir.

"Davul ve bayrak verme" yolu ile kağanlık ve beylik verme yoluyla, onların beyliklerinin tanımıştı. Göktürk İmparatorluğunu, öz bayrağı altın idi. Bayrak ve davul ile kağanlık tanıma protokollerini, şöyle özetleyebiliriz: Yabgu Kağan, Göktürk tahtına çıktığı zaman, Çin İmparatoruna bir elçi gönderdi ve Göktürk kağanı olduğunu bildirdi. Çin İmparatoru ona bir davul, bir boru ve bir de bayrak vererek, böylece onun kağanlığını tanıdığını bildirdi. ³

³ Bu gelenek, büyük devletlerin bir çeşit birbirlerini tanımları ile ilgili bir protokoldür.

Bu kağanın uzun bir çenesi, kambur bir sırtı ve parlak gözleri vardı. Ancak kendisi cesur ve hareketi plânlıydı. Davul ve bayrağı alınca Batıya doğru akına çıktı.

Bu çağ, Göktürklerin en güçlü olduğu çağdır. (617 yılından sonra) Çin generali Liang Shih-tu, Çin'e isyan etti ve Göktürlere sığındı. Göktürk kağanı Shih-pi kağan, ona kurt başlı bir bayrak vererek Çin topraklarında, ona Türk kağanı unvanıyla, bir devlet kurdu. Görülüyor ki Göktürkler bir Çinliye bayrak vererek, Çin topraklarında ona Türk kağanı unvanıyla bir devlet kurdurabiliyorlardı. Ancak Türklerin onu tanıması için *kurt başlı* Türk bayrağı ile bir Türk unvanının olması gerekiyordu. Bu Çin vesikalarında gösterilen çok güzel bir örnektir.

Bu vesikada Türklerin o çağdaki yaşayışları hakkında çok değerli bilgiler verilmektedir. Bu vesika «prens henüz daha küçük iken Türklerin dili ile elbiselerini çok severdi. Oyun arkadaşı olarak, Türklerin o çağdaki yaşayışları Türklere benzeyen çocukları seçti. Bir koyun derisinden elbise giyindi ve başına da bir sorguç taktı. Beş çocuktan bir boy yaptı. Onlar için beş (?) çadır kurdurdu. Her biri için kurt başlı, beş bayrak yaptırdı. Her birine bir mızrak dağıttı. Savaş düzenine geçirtti. Mızraklara, bayrak ve filâma geçirtti. Ayrıca kendi kendine bir otağ yaptı ve içine oturdu.» «Aşina Mishih Eski Göktürk Kağanı, İstemi Kağan'ın beşinci kuşağından geliyordu. Unvanı Bağatur Gabgu idi. Hanedan içinde, kağan olabilmek için veraset hakkı vardı. 627-649 yılları arasında Çin imparatoru ona yetkili bir Çin komutanını, elçi olarak gönderdi. Bu Çin elçisi ona (bir Türk kağanlık) unvanı... ile, davul ve Bayrak verdi, (ve böylece onu Göktürk kağanı olarak tanıdı.» (Chavannes)

Ebetteki vesikaların hepsi bunlardan ibaret değildir. 567 yılında Bizans elçisi Zemorhos, Batı Göktürk Kağanı İstemi Kağanın görkemli ve altın otağını ve «altından yapılmış kurt başlı» bayrağını gördüğünü ifade etmiştir. Büyük ünlü Uygur kağanı Mayun-çur Kağan (945-159), esir aldığı düşman komutanından «kurt başlı bayrağının önünde, saygı göstermesini istemiş ve onu zorlamıştı.» (Yakinaf)

Ayrıca Türklerin bayraklarında *kuş başlı* bayraklar herhâlde atın kurt başı, Göktürklerin bayrağının tepesinde bulunuyordu. Bunun altında ne vardı?.

Öküz veya at kuyruğundan bir tuğ mu; yoksa kumaştan yapılmış bir bayrak mı vardı. Bunu bilmiyoruz. Herhâlde Göktürklerin bayraklarında da bunlardan biri vardı. Attila'nın bayrağında, bir «tuğrul kuşu» vardı. Oğuz boylarında da bir «tuğrul kuşu» görülmüştü. İlhanlılardan, Olceytu Hanın ordusunun savaş bayraklarının arasında, bir «şahinli bayrak» görülmüyordu.. Ancak kaynaklar, İlhanlıların yüz kadar savaş bayrağı kullandıklarını yazıyorlardı. Bu konulara sık sık dokunacağız. Yine İlhanlı çağındaki Anadolu eserlerinde görülen «çift kartal» armalarının manaları nelerdir? Hakimiyet alâmeti olarak «bayrak ile davul» bölünmez bir bütün olarak kabul ediliyordu. Göktürk Devletindeki bu köklü anlayış üzerinde daha önce durduk.

Bayrak, bir renk konusudur. Türklerde çok eski çağlardan beri kırmızı renge büyük değer verilmiş ve saygı duyulmuştur. Bu, bir halk ordu ve savaş geleneğidir. Bu dallı, budaklı ve köklü gelenek, bugünkü Türkiye Cumhuriyetinde de devam etmektedir. Ancak belki de devlet bayrağını, halk bayrağından ayırmak için beyaz bayrak ile diğer semboller de çok eski çağlardan beri devam edip gelmekteydi. Bundan dolayı Yavuz'un Çaldıran ve Mısır akınlarında ak ve kırmızı, iki saltanat sancağı kullanılması, bizce bir rastlantı olmasa gerekmektedir. Köprülü dışında bazı araştırmacıların filan padişah sancağın rengini değiştirdi gibi görüşler ileri sürmeleri, Türk milletinin geleneklerini, bilmemelerinden ileri gelir. Halk bilmediği, tanımadığı bir renkle yapılmış, bir bayrağın arkasından gidip herhâlde ölmez. Siyah bayrak sırf Abbasoğullarının verasetini sürdürmek içindir ve semboliktir. Yoksa Türklerde şehit mezarının bayrağı bile beyazdır. Kara yas bayrağı normal ölen içindir. Türkler bir kara bayrağın peşinden, nasıl gidebilirlerdi? Bayrak renk konusu olmasından dolayı, bunun içindir ki, ak sözünün, maddî ve manevî her yönü üzerinde durduk. Sarı rengin Türk geleneklerinde, önemli bir *yeri* olmadığını gördük. Özellikle hakan ve saltanat sancaklarının renklerinin bir rastlantı olamayacağı apaçık ortadadır. Bir de meslek kuruluşları ile askeri birliklerin atmosferi ile filâmaları vardır. Anadolu beyliklerinden beri görülen yeşil bayrağı ise, din ve duygu nedenleriyle, temele götürmemelidir. ⁴

Bayrak hakkındaki bu bilgilerden sonra Ay ve Yıldız şekillerinin menşei hakkında kısaca bilgi verelim.

AY VE YILDIZ ŞEKİLLERİNİN MENŞEİ

Hilâl şeklindeki ay ile yıldızın pek eski zamandan beri şarkta kullanıldığını biliyoruz. İlk insanların tabii kuvvetlere karşı verdikleri ehemmiyetin derecesi büyüktü. Ayın geceleyin ortalığı aydınlatması kendisine bir kutsiyet, bir fevkalâdelik verdirmeğe kâfi geliyordu. Sümerler, Elamlar, Etiler, Mısırlılar ve Fenikeliler gibi eski milletlerin dinî inanışlarında *ay* mabudunun mevkiî yüksekti. Ayın hilâl şeklinde iken Zühre yıldızıyla bir araya gelmesi yani kıran vaziyeti, hayır ve saadet alâmeti olarak telâkki edilirdi. Sonuç itibarıyla tarihin zamanlarında gönder denilen sıırıkların ucuna sancak ve bayrak yerine mücesssem bir takım şekillerin takılarak askerî kıtaların önünde taşıdığı, kalelerin, büyük binaların üstüne, gemilerin baş veya arka taraflarına dikildiği görülür. Medeniyetin her kısmında olduğu gibi askerî teşkilâtta da harikalar gösteren Türkler; askerî kıt'alarda muhtelif şekil ve amblemler kullanıyorlar; fakat bu muhtelif amblemler arasında en ziyade rağbet gören gök naturizminin bariz sembolleri olan güneş ay ve yıldız şekilleri idi.

Orta Asya'da hüküm süren Hunların, Tokyoların güneş ile aya ne kadar ehemmiyet verdiklerini biliyoruz. Orta Asya'dan garba göç eden Sümerlerin ve Etilerin de gök naturizminin başlıca mabutlarının timsalleri olan güneş, ay ve yıldız şekillerini resim veya hakkettikleri bir çok eserler gözden

⁴ ÖGEL *Bahaeddin Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt 6.*

geçirilmiş hatta garba doğru *yayılan* Türk medeniyetinin tesiri altında kalan memleketlerde de bu timsallere büyük ehemmiyet verildiği görülmektedir. Konstantin ve halefleri zamanında Orta Asya'dan batıya doğru yeni göçler başladığı zaman Roma ordusunda sancak ve bayrak yerine kullanılan mücessem şekillerin yavaş yavaş kalkarak bunların yerine kumaşlar üzerine yapılmış resimlerin; yani bugünkü sancak ve bayrakların meydana çıktığını görüyoruz. Bu devirdeki Roma askeri teşkilâtını incelediğimiz zaman Hunlar ve Cermenlerin tesiri altında büyük değişiklikleri meydana geldiğini görüyoruz. Romalıların kullandıkları, horte, kohorce ve aley gibi tabirlerin Hunlardaki ordu, kolordu, alay tabirlerinden başka bir şey olmadığı aşikârdır. Romalıların bu tabirleri aldıkları esnada Türk ordusunda kullanılan kumaş üzerine yapılmış sancak ve bayrakları görerek onları taklit etme ihtimalleri çok büyüktür.

İslâmiyet'in tesiri altında kalan Türkler, sancak ve bayraklar üzerine her ne kadar Kur'an'dan alınmış fetih sureleri, kelime-i tevhid vesaire yazmış ve işlemiş ise de dinî, siyasî bir alet makamında kullanılan hükümdarların etrafında toplanan yüksek sınıfın millî varlıklarından fedâkarlık yapmalarına rağmen halk tabakası hem dillerini, hem de an'anelerini muhafazaya devam etmişlerdi. İşte Türk milletinin an'anelerine sadık kalmaları yüzündendir ki güneş, ay ve yıldız sembollerini paralar üzerinde, kitabelerde, sancak ve bayrak üzerinde görüyoruz. Selçuklular zamanında olduğu gibi büyük devletlerin dağılması üzerine Suriye'de, Mısır'da ve Anadolu'da kurulan devletler zamanında da bu sembollerin kullanılmasına devam edildi. Hususu ile ayın sembolü olan hilâl şekli Haçlı muharebeleri esnasında Müslümanlığın bir remzi (*sembolü*) makamında telâkki edilmeğe başlandı. İlhanlıların tazyiki karşısında parçalanıp dağılan Anadolu Selçuklu devletinin yerine geçen Anadolu beylikleri ve hususu ile Anadolu Türklerini bir araya toplamağa muvaffak olan Osmanlı devleti de hem dinî hem millî an'anelerin tesiri altında kalarak sure-i Fetih ve kelime-i şahadet işlemeli sancak ve bayraklarla birlikte hilâli sancaklar da kullanırdı. Gemilerin direklerine ve kalelerin yüksek yerlerine müteaddit hilâli havi sancaklar çekiliyordu. Yabancı milletlerin gözlerine çarpan bu hilâl alâmeti Osmanlıların remzi; millî alâmetleri olarak tanındı. Tarihin en eski zamanlarından beri Türk bayrak ve sancaklarında bu kadar önemli bir mevki olan güneş, ay ve yıldızın menşeyini ararken; Milâttan 4 asır önce Bizans paralarında ay ve yıldızın kullanılmasını bir delil gibi göstererek İstanbul'un 1453' te fethinden sonra hilâlin Osmanlılara geçtiğini iddia etmek hiç bir zaman doğru olmaz. Eğer hilâl Osmanlılardan evvelki Türk devletlerinde mevcut olmasa idi, ancak o zaman bunun Bizans'tan alındığı iddia kabul olurdu. Hilâlin menşeyini öküz ve sair hayvan boynuzlarında aramak da doğru olamaz. Şark ve Garp memleketleri ahalisinden bazıları bir tılsım bakımından hayvan boynuzları kullanabilirler. Fakat Türk bayrağının üzerindeki hilâl ile boynuz arasında hiç bir münasebet yoktur. Eğer böyle bir münasebet olsaydı ne güneş ne de yıldızın kullanılması lâzım gelecekti. Halbuki bugün dahi Türk sancağı üzerinde güneş ay ve yıldızın motifleri kullanılmaktadır. Türkiye Cumhuriyetinin forsu üzerinde; millî sancağın üzerinde olduğu gibi Ay ve yıldız üst taraftaki

köşede yüzlerce asırlardan beri Türk hükümet reislerinin sembolü olan güneşin altın ışıklarını serpmekte olduğu görülür. Türkler ay ve yıldızı şu veya bu milletten değil doğrudan doğruya tabii menşei olan gökten almışlardır.

Ayrıca burada Türk Bayrağı nizamnamesi konusunda da durmak gerekmektedir.

Başlıklar altında belirtirsek;

1. Bayrağın yapılış ve şekli
2. Bayrağın aksanı
3. Bayrağın nispetleri
4. Bayrağın ebadı
5. Bayrağın çekileceği gönder
6. Bayrağın çekiliş ve indiriliş zamanı
7. Bayrağın çekileceği yerler
8. Bayrağın örtülebileceği yerler
9. Bayrağın çekiliş ve indirilişinde yapılacak tören ve bayrağa saygı

2. TUĞRA

Türk geleneklerine göre Tuğra, Oğuz Han'ın tahriri alâmeti idi. Bir kısım Türk bilginlerine göre bu kelime, efsânevi bir kuş olan tuğradan gelmekte ve bu kuş ise Oğuzların büyük hakanının arması sayılmakta idi. Tuğrayı, Büyük Selçuklularda ve Anadolu Selçuklularında görmekteyiz. Osmanlı tuğraları, sonradan, arma şeklini alarak paralarda, resmî binalarda ve resmî kağıtlar üzerinde, hüviyet varakalarında da kullanılmak suretiyle yazılmıştır. Tuğra'nın Farsçası *nişan*, Arapçası **tevkî**dir. Osmanlılarda hükümdarın adını anlatan *alâmet* demektir. Ferman, berât ve menşurlarda yazılan «alâmeti şerif» sözü tuğrayı kastetmektedir. Selçuklularda Memlûklarda, tuğra, alâmetin bir parçası olduğu hâlde, Osmanlılarda alâmetin bütünü demek olur. Divân-ı Lûgâtü't Türk'te tuğranın aslı *tuğrağ* şeklinde gösterilmiş, bunun da *hükümdarın basılmış nişanı* olduğu zikredilmiştir, İbn Mühennâ Lügati'nde ise tevkî tuğranın ve mühür ile alâmet de damganın karşılığı gibi gösterilir. Hammer'in tuğranın menşesine dair bir görüşü vardır ki; bu görüşü Ali Bey İDEM'deki yazısı ile ve daha sonra Prof. Fekete çürütmüşlerdir.

Hammer'e göre, I. Murad'ın Ragusa (Dubrovnik) Cumhuriyetine verdiği ahidnâmeyi (bir *tür imtiyaz mektubu*) mürekkebe batırılmış avucunun içi ile mühürlemesi suretiyle tuğra teşekkül etmişti. Ali Bey, sözü edilen yazısında bu görüşün yeni olmadığını, vaktiyle Cengiz Hanın, menşurlarını kırmızı mürekkebe batırdığı eli ile mühürlediği (imzaladığı) ve buna da *altamga* denildiğini ortaya koymuştu. Büyük Selçuklularda ve Anadolu Selçuklularında kullanıldığı açıkça görülen kavisli tuğranın çeşitli şekillerini ancak Anadolu beylikleri ile Osmanlılarda bulmaktayız. Tuğra Büyük

Selçuklulardan Eyyubiler aracılığı ile Memluklulara geçmiştir. Ancak, bunlarda tuğranın esası, yâni hükümdarın adı ile babasının adı tuğrada bulunduğu hâlde şekil başkadır, yâni, Selçuklularla Osmanlılardaki kavis yerine Memluklular keşide denilen düz amudî çizgilere önem vermiştir. Bu devletlerde tuğrayı bizzat tuğraî denilen *nişancı* çekerdi.

Anadolu Beyliklerinde tuğraların kavisleri **n**, **m**, **d** ve diğer elverişli harflerle yapıldığı halde Memlukluların keşideleri **I**, **z**, **y** harfleri ile tertip edilmekte idi. Bu beyliklerin tuğralarında **n** harfinden meydana gelen kavis ve münhamlerin sayısı belirli olmayıp n sayısının azlığına ya da çokluğuna göre değişmekte idi. Karamanoğullarından İbrahim, Mehmed ve İshak Beyin tuğra kavisleri dört ve Pîr Ahmed Bey ile Kazım Beyin müşterek tuğrasında iki kavis vardır. Çandaroğlu Kasım Beyin tuğrasındaki üç kavisin biri **m**, ikincisi ve üçüncüsü **d** harfinden meydana gelmiştir. Gerek Karamanoğullarının ve gerek Çandaroğlu Kasım Beyin tuğralarının keşidelerinin uçlarındaki çengelleri Osmanlı tuğralarında görülmektedir.

Osmanlı Devletinde Tuğralar

Osmanlı tarihlerinde, vesikalarında tuğranın adları *şöyle* geçer: «tevkî-l refî-l hümayun, nişan-ı şerîf-i alîşân-ı sultânî, tuğray-ı garrây-ı sâm'ı mekân-ı hakan-ı nişan-ı hümayun, nişân-ı hümayun ve tuğrayı meynun, tuğrây-ı garrâ, alâmeti şerife, nişan ve tevkî.

Bazı belgelerde ferman karşılığı *biti* ve *hükm-i hümayun* tabirleri kullanılmıştır. Osmanlılarda ilk tuğra Orhan Gazi adına görülmektedir. Bu gerçek durum karşısında, tuğranın I. Murad'ın avucu ve parmaklarının mürekkebe basılması ile ilgili olduğu hakkındaki görüş ve efsânenin bir değeri kalmamaktadır. Orhan Gazi'nin elimizde mevcut iki tuğrasından biri rebîulevvel 724 (mart 1324) tarihli, öteki ise rebîülâhır 749 (temmuz 1348) tarihlidir ki, bunu, Prof Uzunçarşılı Belleten» de (sayı 9) yayınlanmıştır. Birincisi ise Belediye kütüphanesidir. Her ikisinde de **n** harfleri uzatılmıştır. İkincisi daha sonraki bir tarihte olduğu için **n** harfinin uçları yukarı doğru kıvrılarak tuğra şekline daha çok benzemektedir.

Bu gelenek daha sonra, da devam etti. Nitekim Aşık Paşazâde'nin kayıtlarından öğreniyoruz ki I. Murad, Hamid ili memleketlerinin bir kısmını Hamidoğlu Hüseyin Beyden satın aldıktan sonra kalelerine kendi askerlerini koyduğu gibi o bölgedeki tımarlara da kendi beratıyla tımar vermişti ki bunlar da şüphesiz tuğrayı ihtiva ediyordu. Keza Yıldırım Bayezid, Aydınoğlu memleketlerini zaptettikten sonra tımarlı sipahiye verdiği berata kendi nişanını koymuştu.

«Aydın oğlu dahi itaatle geldi vilâyetin bâzın kendûye verdi, hisarlarına kullar kodular, hutbe ve sikke Bayezid Han adına oldu; Tımarların dahi nişanı Bayezid Han adına oldu.»

«Ancak bu beratlar ve nişanlar (tuğralar) elimizde değildir. Tuğranın çifte kavisli şekli Emir Süleyman ve Çelebi Mehmet'ten itibaren oldukça düzgün bir biçimde yazılmaya başlamıştır. Meskukât mütehassısı Ali Bey'e göre, tuğraların paralara hakkedilişi

I. Murat'tan başlamaktadır. Meskukât-ı Osmaniye katalogunda gördüğümüz ilk Tuğra sikke H. 806 tarihli olup Emir Süleyman'a aittir.⁵ Emir Süleyman ile Çelebi Mehmed'in aynı zamanda tuğraları vardır

Tuğralarda hükümdarların isimleri ile babaların adları vardır. Orhan Gazi'nin tuğrasında «Orhan Bin Osman» yazılıdır. Fatih'in tuğrasında «Fatih Mehmed bin Murad Han muzaffer daima» Bu tuğra birinci Mahmud zamanına kadar bu şekilde devam eder. Bundan başka XVIII. asır ortalarına kadar padişahın babasının adının sonuna Han sıfatı eklenmektedir. I. Mahmud'dan sonra Han unvanı sadece babasının değil, bizzat padişahın adından sonra da zikrolundu.⁶

Tuğralarda hükümdarların isimleri ile babaların adlarının olduğunu söylemiştik. Burada hükümdarın adı, tuğranın en altına yazılır, bu ismin son harfinin biraz yukarısından başlayarak sola doğru gidip bir kavis teşkil eden «bin» kelimesi ve hükümdar adının üzerine de babasının adı konur. *Han* kelimesinin **n** harfi de ikinci bir kavis teşkil ederdi. En üstte gelen *muzaffer* kelimesinin **r** harfi sağdan sola ve kavisinin ortasına doğru bir kol teşkil ederek uzanır ve bunun üzerine' de *daima* sözü konurdu. Tuğranın bu şekildeki unsurları (meselâ; Muhammed bin Murad Han muzaffer daima) XV. yüzyılda gelişti. Bu metnin birbiri üzerine yığılmış gibi yazılan kısmına tuğranın ser'i denilirdi. **N**'lerin kavis gibi birbirine paralel kısımları ise tuğranın kolları tesmiye edildi. Bu metnin yazılışında ufak tefek değişiklikler XVIII, XIX yüzyıllarda da vuku buldu. Özellikle arma şeklindeki tuğralara bâzan âdil, el-gazi sıfatları da yazılır» di.

1594 tarihine kadar Çelebi Sultan adı ile eyâlet ve sancaklarda valilik eden Osmanlı şehzadeleri kendi eyâletlerine ve sancaklarına âit işler için padişah tuğrası gibi tuğra çekerler ve hüküm yazarlardı. Bu gibi şehzade tuğralarından şimdiye kadar bir tanesi elde edilmiştir; II Beyazid'in şehzadesi Şehinşah'ın 915 tarihli tuğrası. «Şehinşâh bin Bâyezîd Hân muzaffer dâima» Çelebi Sultanların tuğraları da aynen hükümdar tuğraları gibi üç flâmalı ve iki kavislidir. Tuğralar XVI. yüzyıldan itibaren daha güzel bir şekil almış ve daha fazla gelişmiştir. Çünkü bu asırda yazı çok tekemmül etmiştir. Tuğraların büyüklüğü ferman, menşur ve beratların kağıtlarının ve yazılarının durumuna bağlı ve onlarla mütenâsip olurdu. Tuğraların sağ tarafına çiçek koymak veya mahlas yazmak usûlü sonradan meydana çıkmıştır. Tuğranın pâdişâhlara ait olması sebebiyle bu tuğra şekli tatbiki ve güzel sanatlarda süsleyecek bir motif olarak kullanıldı ve bir çok yerlerde uygulandı. Kiliseler de nasıl ki havarilerin ve kutsal varlıkların resimleri varsa, camilerdeki levhalar da çok defa tuğra şeklinde yazılmıştır. Meselâ: «Bismi' lllâhi'r - rahmâni'r - rahim»⁷ «Nasrun mine'llâhi ve fethun karîb»

⁵ Halil Edhem, Meskukât-ı Osmaniye s. 23, 24

⁶ ÖZALP *Yalçın Ders Notları*

⁷ GÖKBİLGİN *M. Tayyib Osmanlı Pal yo Fya ve Diplomatik İlmî.*

3. SANCAK

Sancak, siyaset noktai nazarından bir içtimaî heyetin yani bir manevî şahıs sayılan devletin ve hakikî manasıyla o devleti tertip ve teşkil eden milletin hüviyetinin remzi ve mevcudiyetinin timsalidir. Eskiden bir ahşap veya demir çubuğun üst ucuna, mızrakların tepesine, otagların orta. direklerinin haricî kısımlarına vs. kurt başı, üzerine bazı şekiller yapılmış deri parçaları batırırlar ve bunlar sahiplerinin mevki, rütbelerine delâlet ederdi. Gitgide bu şekilden şekle ve maddeden manaya geçerek mahiyetçe sancak alâmetine yaklaşmıştır. Herhâlde sancak ile bayrak kelimelerinin manalarını birbirinden ayırmak lâzımdır. Bu husus meşgul olmakla beraber renkli veya renksiz bezden yapılmış hususî veya umumî bütün işaretlere bayrak, millî alâmeti gösterene de sancak denilmelidir. Bir devletin sancağı o devletin sınırları içinde her yere çekilebilir. Yalnız yabancı memleketlerde imtiyazını haiz olan elçiler ve konsoloslar ve ticaret mümessilleri kendi buldukları binalara kendi sancaklarını çekerler. Başka bir memlekette misafir olarak ikamet etmekte olan yabancılar kendi ikâmetgâhlarına ancak merasim günlerinde ve o devletin sancağı ile beraber kendi sancaklarını çekebilirler.

Sancak;

1. Harp gemileri sancak ile selâmlanır.
2. Sancağı göstermeyen gemilere yapılacak muamele.
3. Sancak göstermek: Büyük ve kudretli devletler başka milletler üzerinde tesir yapmak isterlerse bu milletlerin limanlarına en iyi ve güzel gemilerini işletir ve de gücü hakkında propaganda yapar.
4. Matem işlerinde: Selâm merasiminde olduğu gibi matem merasiminde de mühim bir mevki teşkil eder.
5. Sancak indirmek: Sancağın bütün bütün indirilmesi teslim manasını ifade eder.
6. Sancak boğmak: Tehlike fazlalaşırsa sancağın ortasına düğüm vururlardı ki buna sancak *boğmak* tabir edilir.
7. Bir sancağı diğerinin üstüne çekmek: Birbiri altına çekilen iki sancaktan üstte olanın muzaffer olduğuna delâlet eder.

Sancakların renkleri çeşitli muhtelif manalar ifade eder. Uzaktan görünüş itibarıyla kırmızı renk diğerlerine faik bir mevkidedir. Kırmızı renk ihtilâl ve remzi addedilir. Yeşil renk ise bugün Hacı taşıyan gemilere çekilir. Kara renk ise korsanlığın alâmeti idi. Bugün kara renk kanun icabatı olarak idam cezasının tatbik edildiğine işarettir. Sarı renk ise bütün milletler tarafından sarî hastalık alâmeti olarak kullanılır. Karantina olan yerlerde sarı bayrak çekilir. Ak renk ise mütareke manasını ifade eder.. Sancak ve bayrakların kumaşları muhtelif kumaşlardan yapılır, fakat bunların en ziyade kullanılanı ipeklî ve yünlü kumaşlardır. Sancak ve bayrakların şekilleri bugün 4 muhtelif şekilde imâl edilirler.

1. Murabba şeklinde yapılır ki buna bayrak deriz.

2. Müselles şeklinde olursa buna filâma denir.

3. Dış kenarı yırtmaçlı olursa giden denir.

4. İnce ve uzun şekilde yapılırsa flândra denilir ki beylik gemiler grandi direğine çekerler.

Bugün kullanılmakta olan sancakların uzunlukları genişliklerinin iki misli olur.⁸

⁸ KURTOĞLU *Fevzi Türk Bayrağı ve Ay yıldız.*